

XI. AZ ARADI HATÁRŐRVIDÉK SZERVEZÉSE.

Az első rácz-telepitések. Diakovics Izsaiás. Két főispán. Klobusiczky Ferencz. Az aradi vár fölépítése. Az aradi határőrség első tervezete. Gróf Lamberg és Herdegen javaslata. Aradváros szervezése. Lamberg sikere. A határőrség viszonya a vármegyéhez.

Benn lakott még a török Aradmegyében, midőn Petrovics Novák rácz kapitány 1687-ben már arra kérte a hadi tanácsot, hogy 4892 rácz katonáját Becskereken és Lippán telepíthesse le. Kijelentette, hogy még több embert is hoz magával, ha őt nevezik ki a határok őrizetére szánt csapat kapitányának s ha németeket és nem magyarokat neveznek ki fő-tisztekül; mert »a magyart nem szenvedhetik, mivel a magyar nemzet idáig rosszul bánt a ráczokkal«¹⁾. Méltó bevezetés ahhoz a törekvéshez, mely a magyar nemes várból rácz határőrvidéket akart csinálni.

Nagyon lehetett azonban érteni Petrovicsot, ha éppen Lippa vidékére kívánczolt. Arad- és Zarándmegyékben Brankovics György ideje óta mindig otthon voltak a szerbek. Azt az árulást, melylyel a vármegye legnagyobb városát, Lippát, 1551-ben a törökök kezére játszották, azután sem egyszer ismételték; így különösen 1604. július 6.-án Gyuro Beslia kezdte a magyarok és a ráczok közt a gyűlölködést. — Megint megadták a töröknek Lippát, hogy másfél esztendő múlva ismét a magyarokat segítsék bele. »Most — reménykedett Bocskay²⁾ — a rácz nem fog idegen lenni a magyar társaságától« s maga is óhajtotta, hogy a végvárat ráczokkal rakják meg. Lippán külön útczájuk, templomuk, vladikájuk volt, vitézeik sokféle adományt nyertek a fejedelmektől, százhatvanan 1607-ben a nemesi jogokkal egyszerre kapták meg Arad városát, Petneházy befogadta őket magába Boros-Jenőbe is, hol félszázad múlva csaknem egészen övék lett a Nagy-sziget s egyszer-másszor, pl. 1606-ban Világosvár ellen való merényletökkel, jó szolgálatot is tettek a magyarságnak. Az Aradról is Lippára vonult ráczság azonban továbbra is gyűlölte a magyarságot s az őrség sohasem lehetett biztos a felől, orozva

¹⁾ Iványi István, A tiszai határőrvidék. Hazánk, I. 271. Iványi a cs. udv. haditanács levéltárából merítette adatait, melyek idáig legjobban felvilágosítják a marosi és a tiszai határőrség történetét. — ²⁾ 1606. ápr. 29. *Tört. Tár*, 1878., 82.

nem vágják-e le a többségben levő rácok; 1616-ban Lippáról a hajdúkkal együtt csakugyan az aradi és lippai rácok szorították ki a fejedelem hadi népét, a mi különben nem akadályozta meg Bethlent, hogy a capitulatióban teljes kímélettel bánják velök.

A Brankovicsok voltak az elsők, kik bizonyos nagyzásra szoktatták őket, hogy a földet, melynek némely városában, pl. Aradon, Lippán és Jenőben biztos életmódhoz és vagyonhoz juttatták őket az erdélyiek s a törökök, mindakettőtől visszavéve, a császári hadak társaságában maguknak biztossítsák. Ez magyarázza meg, hogy különösen Arad visszafoglalásánál oly jelentős szolgálatokat tettek a keresztény seregnek. A rá következő esztendőben azonban Petrovics Novák már jutalmat kért a rácok számára s kérését 1687. júl. 3. a szegedi várparancsnok, sőt Miksa bajor választófejedelem is teljesítésre ajánlotta, ha — mint az eddigiekből kitűnt — éppen Arad területén nem igazolhatták is, hogy a magyarok gyűlölik őket.

Csernovics (Csarnajovics) Arzén pétyi (ippeki) patriarcha vezetése alatt 1690 nyarától kezdve 36,000 rác és albán család vándorolt be Magyarországra¹⁾. *Diadokovics* vagy Diakovics Izsaiás jeni püspök, 1690. aug. 21. kiváltságlevelet eszközölt ki számukra I. Lipóttól, ki egyebek közt megerősítette a Jenopoliában (Jenőben) az 1481: V. 3. és az 1495: II. XLV. t.-cikkben a tizedre nézve nyert mentességöket is, másrészt pedig a hatóságok támogatásába ajánlta őket²⁾. Jenő és Arad ugyan még a törökök kezei közt volt, környékükön azonban már is letelepedett a jövevény rácok egy része. Diakovics jeni püspök nagyon szíven viselte sorsukat. 1691. márcziusában személyesen fölment Bécsbe, hol Csernovics patriarcha nevében jelentést tett, hogy a szerb nemzet bevándorolt s már el is helyezkedett. Biztosította hűségökről a »császárt«, kinek védőszárnyai alatt kívánnak élni, halni. A mellett folytonosan tárgyalt a kormánynál, hogy szabadalmaik bővítését kieszközölje. Aug. 21.-én csakugyan megkapta azt az újabb kiváltságot, melynek értelmében a szerbek szabadon választhatják érsekeket, vallásukat szabadon gyakorolhatják, a régi naptárral élhetnek, tizedet pedig nem fizetnek³⁾.

Nemzete ügyében való fáradozásaiért *Diakovics* azonnal megkapta a maga jutalmát. I. Lipót már 1691-ben neki, mint *aradi* püspöknek adta a szerémségi Gergeteg monostort, Neradin falut és Bankovcze pusztát⁴⁾. — *Diakovics* egyébiránt nem székelt sem Aradon, sem Jenőben, melyet amazzal különben is egynek vettek az okíratok, hanem Nagy-Becsckereken lakott s onnan igazgatta a szegedi, bácsi, pécsi és aradi püspökségeket⁵⁾

¹⁾ A számra s a beköltözés idejére nézve I. *Szentkláray*, I. 100—1. — ²⁾ *Orsz. It. Eccl.* F. 59. nro 20. *Kerchelich*, Notitia praelim. 435. *Czoernig*, Privilegien und Akten, VII. 70. *Szalay*, A szerbek jogviszonyai, 25—27. — ³⁾ *Czoernig*, Privilegien, III. 70. *Szentkláray*, I. 103—4. *Szalay*, Magyarország. szerb telepek, 27—30. — ⁴⁾ *Szentkláray*, A karlóczi patr. levéltár. Századok, 1883., 374. — ⁵⁾ *U.-o.* 375.

Savoyai Jenő hg terve Arad várának újjáépítésére, 1698.¹⁾

Campament Kaiserlichen Regimenten sambt den Plan von Arat, wie es nach hier befindlichen gelegenheit ausgesteckt vndt von solchen Regimenten täglich geschantzet wirdt: (Császári ezredek táborozása Arad tervével együtt, a mint az itteni körülményekhez képest kitűzték s azon ezredek naponkint sánczolják:)

A. Grundris der neue festung oder Schantz Arat. (Az új vár, vagyis az aradi sáncz alaprajza).

B. 2 Gleiche Bastions. (Két egyenlő bástya).

C. 2 Gleiche Reuelin. (Két egyenlő ravelin, vagyis vértgát).

D. Vorter Walschilt so wegen der lange haubtlinie gar anhegezogen worden. (A külső vértgátat a fővonal hosszúsága következtében így kellett elkészíteni).

E. Dergleichen in der tieffliegender Walschilt. (Hasonlókép a mélyen fekvő vértgátban).

F. Vmbherumb lauffenden bedeckten Weg, woran auch die Marosch Brück mit holtz Bocken geschlagen wirdt. (Köröskörül futó fedett út, melyben a Maroshídat is falábakra verik).

G. Horenwerck so jenseitz Themeswar zur bedeckung der Brücken gebauet werde. (Szarvas erősség Temesvár felé, a hidak védelmére építve).

1. Ein gewölbttes steinernes batt Hauß, so mit palliaden herum bejezt zum Munition verwendet wirdt. (Egy boltozott kő sütőház, melyet lőszertartásra fognak használni.)

2. Ein Türck mosque so zu 2 stattzimmer gebraucht werden kann. (Török mecset, melyet két városi szoba gyanánt lehet használni).

3. Ein Türck hain so jezt zu einem Proviant Hauß gebraucht. (Török hán, vagyis vendéglő, melyet most ételmezési házúl használnak).

4. Ein mit Einem großen rauchfang gewölbtte küchell. (Egy nagy kéménnyel ellátott boltozott kis konyha).

5. Außgestoßtirte Zimmer vor proviant offiziere. (Gerendás szoba ételmezési tisztek számára).

6. Ein bedillet oder weichen küche. (Padolat, vagy mosó konyha).

7. Fünff backöffen sambt bathstube. (Öt sütőkemence, sütőszobával együtt).

8. Ein steinernes gewölbttes Thor. (Egy boltozott vaskapu).

9. Auch ein Türckisches wirthshaus oder hain so von großen ruinirten Mauern, wirdt repariert und zu Casernen gebraucht werden. (Szinén török vendéglő, vagy hán, megrongált nagy falakkal, melyeket ki kell javítani s kaszárnyának használni).

10. Angefangenes Wachtshaus. (Épülőfélben levő őrház).

11. Thor gegen Genena. (Jenői kapu).

12. Thor gegen Themiswar. (Temesvári kapu).

Jelezve vannak a térképen az egyes ezredek s délen jelezve, hogy két szigetet el kell távolítani.

¹⁾ Az utolsó ívek szedése közben vette meg Arad városa e nagybecsű terv kéziratát Kende bécsi antiquariustól. Salacz polgármester és Bund főszámvevő urak szívességéből ide közbeszúrva adom.

1692. márcz. 5.-én Bécsben útlevelet kapott, hogy Csernovicscsal együtt meglátogathassa a magyar, horvát, rác, hercegovinai, podgorjai és jenopoli görög egyházakat. Ezt az útját arra használta, hogy a szerbeket egyházuk és nemzetök érdekeinek ápolására buzdítsa mindenütt¹⁾. 1695. márcz. 4. újabb kiváltságlevelet eszközölt ki, mely ideiglenesen helybenhagyta a görögkeleti szerbek hierarchiai szervezetét s így az arad-jenői püspökséget is. Ekkor lett Jenopolis püspöke Diakovics is, de viselte ezt a címet már 1690. aug. 21. óta; jutalmul pedig ekkor Becskerek mellett egy erdőt s egy vízimalmot kapott²⁾.

1695-ben Aradvármegyének a Marostól jobbra eső minden vidéke fölszabadult a török alól, sőt — rövid időre — Lippa is visszakerült s így tetszetősebb lett Zichynek és Batthyánynak még 1693. végén beadott az a terve, hogy a Maros és Tisza mentén határőrvidéket állítsanak s annak rác katonaságát ezredекbe osztva, rendszeresen fizessék és tartásuk. A zentai győzelem (1697. szept. 11.) után Bács-, Bodrog-, Csongrád-, Zaránd-, Arad- és Csanádmegyékben már csakugyan rendszeresebben telepítették le a rácokat³⁾.

A sátrak alatt vagy csak putrikban élő új népség iránt nem nagy bizalomra gerjedhettek az aradiak s többet reméltek határaik védelme tekintetében attól, hogy *Savoyai* Jenő hg 1698. októberében Zsabylyáról maga is elment az *aradi vár* kiépítésének vezetésére, s odarendelte a munkálatok teljesítése s fedezése végett a Schlick-, Neuburg-, Truchesse-, Visconti-, Lothringen-, Darmstadt-, Sapieha-, Vaudémont-, Sereni- (tulajdonkép Serényi-) és Savoyen-lovasezredeket és a Pálffy-huszárokat⁴⁾. Ezek közül négy ezred Erdélyből vonult Aradra, melyeknek s a Szeged körül táborozó nyolcz ezrednek ellátása végett a herceg parancsából *De Ponta* Fülöp Jakab váradi parancsnok 1698. okt. 29. meghagyta a tiszáninneri megyéknek s városoknak, hogy folyó árban számítva 900 köböl abrakot szállítsanak Váradra⁵⁾. Az aradi vár építése fölött való felügyeletet különben 1698—1701. közt *Haruckern* János György vitte⁶⁾ s befejezte megbízatását mindamellert, hogy a karloviczi béketárgyalások idején a törökök mindenkép szerették volna kieszközölni, hogy Lippán kívül Aradot is lerontsák a császáriak. Maga a békeoklevél (1699. január 26.) tiltotta is, hogy a császáriak újabb erősségeket emeljenek a Maros partjain⁷⁾, a nélkül azonban, hogy e vármegyék megszüntetésére komolyan gondoltak volna. Milyen lehetett a közigazgatás, eléggé kitűnik abból, hogy Bécsben néha azt sem tudták, hol fekszik egyik-másik vármegye; annál kevésbbé tudhatták tehát, van-e főispánjuk, vagy sem. Zarádnak és Hunyadnak,

¹⁾ *Tört. Adattár*, II. 195. — ²⁾ *Pesty*, Szörényi bánóság, I. 355—6. *Századok*, 1883., 375. — ³⁾ *Iványi*, id. h. 341. — ⁴⁾ *Szentkláray*, Száz év, I. 88. — ⁵⁾ *Szatmármegyei lt. »Nemzet*, 1886., 1290. sz. — ⁶⁾ *Haan*, Békésvm. hajdana, I. 40. — ⁷⁾ *Szentkláray*, I. 89., 91. *Katona, Hist. Crit.* XXXVI. 73.

melyhez 1658. óta Aradot is számították, 1678 óta Naláczy István volt a főispánja s mint ilyennek, Lipót 1691. évi diplomája után is meg kell vala tartania méltóságát. A király azonban 1698. szept. 25. Sárdi báró Száva Mihályt, az erdélyi sóaknák igazgatóját nevezte ki zarándi főispánul. Elképzelhető a két úr kölcsönös meglepetése, mikor végre megtudták, hogy egy és ugyanaz a tisztök. Úgy segítettek a dolgon, hogy 1698.

Haruckern János Gvörge, az aradi vár építője.

nov. 8. felosztották Zarándot, kölcsönösen főispánoknak ismerték el egymást s kijelentették, hogy »az egész vármegyét mindketten egyenlő authoritással, egyenlő akaratból igazgatják«¹⁾. Nem ösmerték el Szávát főispánnak a szörényiek sem²⁾. Talán ez volt az oka, hogy Zarándot, Aradot és Szörényt egy kézben nem egyesíthetvén, I. Lipót mindegyiknek

¹⁾ *Kuun Géza* gr. a Hunyadm. Tört. Évkönyv VII. kötetében, 22—23. l. Kuun szerint a gogányváraljai Szávák közül való lett volna; 1698. nov. 20.-án azonban Sárdinak nevezik. (*Pesty, Szörényi bánóság*, I. 314.) V. ö. *Nagy Iván*, Magyarország. Csal. X. 922. —

²⁾ *Pesty*, id. h. 313—4.

külön főispánt adott s 1699-ben *Klobusiczky* Ferenczet nevezte ki Arad vármegye főispánjául¹⁾. Czímben tehát 1616 óta ő volt Aradnak első főispánja. 1702-ig viselte ezt a czímet²⁾; működésének azonban nincs nyoma. Talán ő-maga sem ösmerte jobban vármegyéjét, mint az a magyar geographus, ki az ő kineveztetésének évében (1699.) is azt írta Arad vármegyéről, hogy határa éjszakon Torontál, délen Csanád, nyugaton a Tisza, keleten pedig Erdély³⁾.

Ilyen viszonyok közt érte az aradiakat a szerbek betelepítése.

1699-ben *Kollonich* Lipót esztergomi bíbornok-érsek 40,000 forintot adott a török ellen annyira szükséges Arad vára fölépítésére s külön még tízezret a keresztény rabok kiváltására. Az Arad építésére szánt összeg kiegészítése végett szept. 1.-én 30,000 frtot vett föl a bécsi jezsuitáknak Szent Annához címzett házától, I. Lipóttól pedig még aznap visszakarta a szentgotthardi apátságot, melyet érsek-elődje zálogba vetett s azonkívül 6% fizetésére kötelezte magát a császár- király. 1700. szept. 8. viszont a jezsuitáknak adta el *Kollonich* az apátságot az Arad építésére kölcsönvett összeg törlesztése fejében s oly kikötéssel, hogy az apátság jövedelmeiből a görög-keletiek visszatérítésére s oláh iskolák felállítására évenként bizonyos összeget fordítsanak⁴⁾. Viszont az altenburgi (alsó- ausztriai) benczés apátság is tízezer forintot ajándékozott az aradi vár építésére, mit I. Lipót 1701. ápr. 9.-én azzal hálált meg, hogy neki adta a tihanyi apátságot⁵⁾.

Mivel a karloviczí béke a Marost Magyarország egyik határfolyójává tette, az udvari haditanácsnak most már komolyan kellett gondolnia a határőrvidék rendezésére. Az 1699. aug. 29. gr. Starhemberg Guidó aláírásával ellátott terv szerint⁶⁾ a Maros mellett, Arad főhelylyel, ezek lennének a végállomások: *Solymos* 50 hajdúval vagy gyalog határőrrel; *Lipával* szemben valamely helység (*Radna?*) 50 hajdúval s 50 huszárral; maga *Arad* 100 hajdúval és 100 huszárral; *Nagylak*, *Fennlak* és *Sz. Miklós* egyenként 50 hajdúval és 25 huszárral; *Csanáddal* szemben valamely helység 100 hajdúval és 100 huszárral. Az egész Maros mellett tehát *Solymostól* *Csanádig* 450 hajdú és 325 huszár, vagyis összesen 775 határőr, kik egy fő és 3 alkapitány alatt állának. A földműveléssel foglalkozó rác parasztokat ezek szomszédságában kívánta letelepíteni a haditanács, még pedig olykép, hogy a hol földesúr és vármegye nincsen, ott a rácok a király közvetlen alattvalói legyenek. Rá kell szoktatni a letelepedőket, hogy ne földbe vájt putrikban lakjanak, hanem rendes házakat emeljenek, falvakat építsenek s romjaikból helyreállítsák a városokat. A

¹⁾ *Szirmay*, Com. Zemplin not. hist. 271. — ²⁾ *Szirmay*, Szatmár várm. II. 221. —

³⁾ *Szentiványi Márton*, Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. (Nagy-Szombat, 1699.), 31. l. — ⁴⁾ A kath. iskolaügy Magyarországon. II. 270—8. — ⁵⁾ *Römer* a Magyar Könyvszemlében, 1881., 101. l. — ⁶⁾ *Iványi* a Hazánkban II. 72—73.

haditanácsnak ez ügyben tett javaslatát 1700. júl. 9.-én az udv. kamara módosításainak alapján fogadta el I. Lipót, ki aug. 15. gr. *Lamberg* Ferencz Zsigmondot bízta meg a tiszai és marosi határőrvidék szervezésével.

Utasításokkal ellátva, gr. *Lamberg* már 1700. okt. 21. Aradra érkezett, a hová nov. 2. követte őt az udv. kamara biztosa, b. *Thavonat* Albert Lajos és a magyar kancellária küldötte, *Benkovics* Ágost nagyvárad püspök. Ezek a bizottság többi tagjával (*Károlyi* Sándorral, *Barkóczy* Ferenczcel stb.) nov. 4.-én gr. *Schlick* Lipót tábornoknak, a tiszai és marosi határőrvidék parancsnokának aradi lakásán kezdték meg tanácskozásukat.

A várad püspök azonnal felszólalt némely nemesi birtok érdekében, de eredménytelenül. A bizottság kívánatosnak tartotta ugyan a földalatti putrikban zsúfoltan lakó rácz parasztnak a tulajdonképeni határőröktől való elválasztását, ezt azonban tavaszra, jobb időkre kellett hagynia, mikor begyűl valami a leendő határőrök fizetésére rendelt fejadóból is;

Thavonat addig is felajánlta e célra Arad- és Csanád-vármegyék adóját, természetesnek találván, hogy a költségeket első sorban a megvédett vidék fizesse. A bizottság Aradon 1700. november 12.-én külön védőlevélben biztosította a ráczokat, hogy addig is, míg ügyeiket végkép rendezheti, ki vannak véve a vármegye és a földesurak hatósága s minden adó és közteher viselése alól.

Nov. 16.-án pedig gr. *Schlick* biztosította a szent Vazul rendjén levő hodosi (bodrogi) g.-kel. szerzeteseket, hogy megkíméli őket az utazók és a Maroson-hajózók beszállásolásától, a fuvarozástól s más terhektől s ezt a kedvezést kiterjeszti a Maros mentén álló 12 kunyhójukra is, melyekben gyűjtött élelmi szereiket tartogatják. Mivel a szerzetesek csupán kegyes ajándékokból élnek, szigorúan meghagyta a tábornoksága alá rendelt német, magyar és rácz katonaságnak, hogy őket semmivel se terheljék s ne zaklassák, sőt hogy őket, mint azt a keresztényi szeretet követeli, mások ellen is oltalmazzák¹⁾.

Ezzel egyidőben azonban sürgette a bizottság Magyar- és Erdélyország határainak rendezését s különösen Zarándvármegye déznai és halmgayi járásának Erdélyhez való visszacsatolását is; másrészt a kormány figyelmébe ajánlotta, hogy, míg a kedvezésekben bízva, a Maros jobbpartjára özönlenni fognak a ráczok, addig a távolabb levő falvak néptelenek maradnak, a mi nem volna egészséges állapot. Tervezetet mutatott be továbbá az új szervezet tagjainak fizetéséről is. E szerint *Schlick* tábornok évenként 5000, *Löffelholz* ezredes aradi várparancsnok 4600, két főkapitány fejenként 600, — 6 kapitány 200 frtot s így tovább, minden egyes lovas közlegény 36 s minden gyalogos 24 frtot kapna.

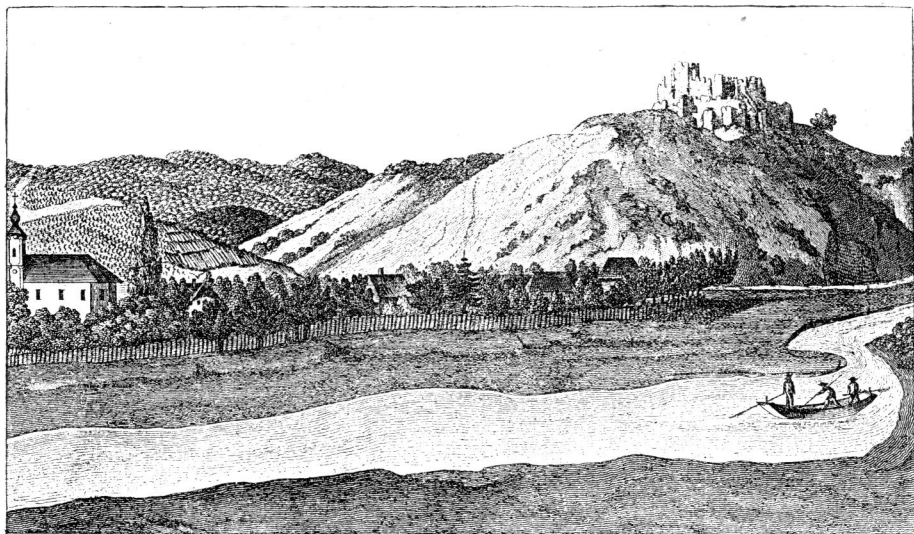
¹⁾ *Fábián*, I. 118—9.

Megvizsgálta a bizottság a Löffelholz aradi parancsnok ellen fölmerült panaszokat. Az udv. kamara már 1699-ben megintetni kérte őt a makaiak zaklatása miatt¹⁾, most pedig kimondta, hogy a sör- és bormérés után, melynek jogait a várban gyakorolta, neki is adóznia kell, a mézárshéket pedig hagyja meg a polgároknak. Az Aradra már letelepedett vagy ezután letelepedő iparosok a kamara felügyelete s polg. és politikai ügyekben illetékes külön városi hatóság alatt álljanak, bűnügyekben azonban s a török kereskedőkkel fölmerülő pereikben, saját hatóságuk meghallgatása mellett, katonai törvényszék ítéljen fölöttük. A városi hatóság ügyel a rendre, s a kamara engedélyével az fogad be új polgárokat; ezeket azonban bemutatják a parancsnoknak is, hogy gyanús elemek ne kerüljenek a városba. Kifejezte a bizottság azt az óhajtását, hogy jó fegyelemben tartsák az új katonaságot, hogy Aradot és Szegedet jobban megerősítsék s hogy a postaútat Budáról Aradon át vezesse a kormány Szebennek, mert így ezen a vonalon 24 órát lehetne meggazdálkodni. Végül decz. 1. elrendelte az egész vonalnak²⁾ *Marsigli* gróf (a híres geographus) és *Wölösnitzky* kapitány által való új összeírását, mire működését egyelőre befejezte³⁾. Marsigli, a magyarsággal rokonszenvezve, legalább a zarándi részeket szeretne volna biztosítani ennek a számára s 1701. január 23. már az igazság érdekében kérte I. Lipótot, hogy Macskásy Péter szörénymegyei volt fő- s Fodor Mihály volt alispánt és mindazon magyar nemeseket, kik a háború miatt javaikat elvesztették, a jenei és világosvári járásokban megfelelő birtokkal kárpótolja⁴⁾. A király nov. 4. már ki is jelentette, hogy a Szörényből kiszorult köznépet és nemességet a Tiszán erről eső részekben akarja letelepíteni, mire a nemesség újból folyamodott, engedje át számára Boros-Jenőt és Halmágyot, hol most úgy is csak idegenek tartózkodnak s fordítsa fenntartására e két járás fiscalitásait⁵⁾. Erre a tervre hajolni látszott Herdegen szegedi, majd aradi kamarai praefectus is, ki a határórség iránt később készített tervezetében Jenő és Halmágy betelepítésének kérdését egyelőre még függőben hagyni javasolta.

Nagysokára elkészített jelentésében *Lamberg* gr. nyíltan kijelentette, hogy ha a vármegyéket helyreállítná a király, a ráczok inkább visszameknéknéne a törökökhöz, hogy ne legyenek kitéve a magyarok üldözéseinek. S valóban, az Aradban, Zarándban itt-ott még megmaradt magyarság szorongva láthatta, hogy a szabad vármegyéből részben rácz gránicz, részben pedig kincstári uradalom lesz, alkotmányos jogait azonban csak megnyirbálva kapja vissza. Schlick tábornok 1702. márcz. 16. azonban mindamellet is panaszkodott, hogy a ráczokat, a hol lehet, üldözik a

¹⁾ *NRA.* 954., 64. — ²⁾ Aradban Szemlak, Pécska vagy Sz. Miklós, Arad, Ó-Arad vagy Glogovác, Paulis, Solymos és Világos. — ³⁾ *Iványi*, id. h. II. 144—152. — ⁴⁾ *Pesty*, Szörényi bánáság, I. 414. — ⁵⁾ *NRA.* 284., 10.

magyarok s az aradi vár s a marosi végvidék állapota aggodalmakra adhat okot abban az esetben, ha a Temesvár körül gyülekező törökök meg találnák támadni ezt a vonalat. Május 8.-án tehát újabb tervezettel állt elő a haditanács, hogy a bajokon segítsen. Kimondta, s május 17. ezt az udv. kamara még nagyobb cynismussal ismételte, hogy a vármegyéket a magyarok megnyugtatósa végett név szerént meghagyja ugyan, de a kancelláriától küldendő címzetes tisztviselők éppen semmi hatalmat sem gyakorolhatnak a rácok fölött s még az adót sem ők, hanem külön megbízottak szedik be a rácoktól, kik a határt védvén, nagyobb kedvezést is érdemelnek, mint a magyar parasztok. A tábornok, várpa-

Solymos.

rancsnok és törzstisztek fizetését¹⁾ a vármegye országos adójából kell fedezni; magán birtokaik után azonban ezek a tisztek szintén adóznak. A Maros őrzésére (az Aradon 1701. nov. 7. készült összeírás alapján) 3 században 227 bolgár lovas is ki volt rendelve. Azonkívül 3 században 361 rác őrizte Tótváradja, Solymos és Világos várait, mindenütt egy-egy kapitánynyal, alkaptánynyal, g.-kel. pappal s (Világost kivéve) 1—1 dobossal. Solymoson *Knopp* János Mihály főkapitány mellett egy irnok dolgozott. Legerősebb őrsége volt Tótváradjának (3 csapatban 133 ember); azután Solymosnak 2 csapatban 118 legénnyel, míg a határoktól távolabb eső Világost egy csapatban csak 51 ember őrizte. A hadi-

¹⁾ Aradon Löffelholz várparancsnok 4600, egy őrnagy 1000, egy hadbíró 800, egy főmérnök (egyetlen az egész végvidéken) 1800, Molde tolmács 900, egy török tolmács 300, egy orvos 600 és egy sebész 400 frtot kapott. Aradon nagyobb volt a tisztikar, mint Szegeden.

tanács most 100—100 főből álló 3 századra akarta összeszorítani ezt a létszámot. Sürgette, hogy Arad erősítésénél ingyenes munkára szorítsák a szomszédos vidékeket s hogy a Budáról Erdélybe vezető postaútat csakugyan Aradon át vezessék; kijelentette azonban, hogy ennek kivitele teljesen a kamara dolga. Május 22. már értesítette is az udv. haditanács Schlicket és Löffelholzot, hogy *Lamberg és Volkra* a maros-tiszai határőrvidék szervezésére s részökre (május 23. s bővítve júl. 8.) ki is adta utasításait.

Lamberg Aradon *De Culm Herdegen* János Ferencz Bernát császári kamarai biztossal is értekezett. Az eredmény az lett, hogy aug. 3. Herdegen cs. kamarai biztos és aradi inspector külön előterjesztést tett, melyet 14.-én már nagy helyesléssel fogadott az udv. haditanács, udv. kamara s a hadi főbiztos közös értekezlete. Nevezetes ebben, hogy a jenei és világosi ráczok ügyét csak később akarta rendezni s az a figyelmeztetése, hogy a ráczok földbirtokait igazságosan kell kimérni, mert a Maros jegén át már is többen átszöktek török területre, hol a törökök a régi Aradnak a Maros partján levő részén új falvakat építenek s minden telepésnek 7 évi adómentességet, azonfelül pedig 1—2 ökröt, disznót, tehenet, birkát adnak¹⁾. Gróf *Volkra* viszont Aradon szept. 30. az iránt tett előterjesztést, mennyi adót lehetne beszedni a határőrvidéket érintő vármegyéktől, ha a militia számát csökkentenék. Magyarország két millió frtnyi országos adójából Aradra 17 porta után 5118 frt. 59 dénár és Zarándra 40 porta után 12,095 frt. 4 dénár adó jutott ezekben az időkben. Ezt azonban *Volkra* szerint könnyen meg lehetne kétszerezni, Zarándét pedig azzal növelhetnék, hogy Erdélyhez számított részeit visszacsatolnák Magyarországhoz. A vármegyék katonára s polgárra egyaránt kivetnék s be is hajtánák az adót, melyből a határőröket fizetnék.

Arad pecsétje, 1702.

Mielőtt e tervekkel behatóbban foglalkozott volna a haditanács, *Lamberg* és *Volkra* biztosok 1702. okt. 6.-án megalakították Arad város magistratusát, melynek élére mint konzul *Hammerl* József és mint kamarai praefectus maga *Herdegen* jutott, kik maguk mellé egy irnokot fogadtak. A biztosok külön pecsétet készítettek a város számára²⁾; megengedték, hogy városházát és városi vendégfogadót, sörházat, téglá- és mészégetőt, a Maroson pedig vízimalmot építsenek; hogy italt és húst szabadon mérhessenek s hogy azonkívül az ó-naptár szerint Péter és Pál (júl. 10.) valamint sz. Demeter napján (nov. 6.) országos vásárokat, csütörtökönkint pedig heti piacot tartsanak, melyeknek jövedelmét közköltségekre fordít-

¹⁾ *Iványi*, id. h. II. 191—206. és 246—254. l. — ²⁾ Rajza mellékelve. A kisebb méretű pecséttel együtt egészen 1834. aug. 21-ig használta a város.

sák¹⁾. 1703. január 29. Herdegen aradi cs. kir. kamarai inspector már fel is szólította Magyarország hatóságait, hogy az aradi vásárok idejét közhírré tegyék²⁾.

Az aradiak azonnal megkezdték városházuk építését, még pedig külön a németek s külön a rácok számára³⁾. Ezek azonban oly szűkösek és szegényesek voltak, hogy félszázad múlva már nemcsak a pandúrok, hanem maguknak a tanácsüléseknek számára is külön szobákat kellett bérelni⁴⁾. — A városháza bővítését csupán 1769. márcz. 22. határozta el a tanács⁵⁾.

Arad város szervezése azonban csak mellékes föladata volt *Lambergnek*, ki most minden erejét összeszedte, hogy a határőrvidéket az ő tervei szerint rendezzék. Aradról okt. 24.-én küldte be emlékiratát, melyben jelentést tett, hogy a bizottság elé hívott rácok nem akarnak földbirtok fejében szolgálni, hanem készpénz-fizetést kívánnak s azt szeretnék, hogy közülük csak egy meghatározott rész katonáskodjék, a többi pedig bizonyos adót fizessen magán földbirtoka után. Ez maga is lehetetlenné teszi Herdegen tervezetét. Általában véve ezzel a makacs néppel nem kell alkudozni, hanem egyszerűen parancsoljon rá a császár, a zavargások és a szökések megakadályozása végett pedig rendeljen oda néhány ezredet. A bizottság, hosszas tanácskozások után, Aradon így állapította meg a rác határőrök állomáshelyeit és létszámát:

<i>Szelistyén</i>	—	kapitány,	8	tiszt,	20	lovas,	75	gyalog,	összesen	103
<i>Tótváradján</i>	1	»	8	»	25	»	75	»	»	109
<i>Solymoson</i>	1	«	9	»	20	»	100	»	»	130
<i>Paulison</i>	—	»	7	»	25	»	60	»	»	92
<i>Mondorlakon</i>	1	»	—	»	—	»	32	»	»	33
<i>Glogovácson</i>	1	»	—	»	—	»	32	»	»	33
<i>Arad főhelyen</i>	1	»	22	»	150	»	200	»	»	373
<i>Pécskán</i>	1	»	14	»	100	»	100	»	»	215
<i>Szemlakon</i>	—	»	11	»	50	»	75	»	»	136
<i>Jenőben</i>	—	»	7	»	25	»	50	»	»	82
<i>Halmágyon</i>	—	»	4	»	—	»	25	»	»	29

Arad-Zarándban 6 kapitány, 88 tiszt, 415 lovas, 824 gyalog, összesen 1335

¹⁾ Ezeket a pontokat »Freiheits-Punkten« cím alatt külön is kinyomatta a tanács *L. Fábán*, I. 132. Lakatos, I. 46—7. és III. 232. Maguk a pontozatok nem maradtak ránk; csak a malomra, téglá- és mészégetőre s a sörházra vonatkozó 10. pont van meg szó szerént Kallinovic aradi postamesternek a sörház iránt 1756. beadott előterjesztésében. (Aradváros lt.) De idéz e tervezetből Arad-városnak egy 1770. nov. 22. kelt fölterjesztése is. Közli *Szondy* Béla (Aradváros ősi birtokai), Alföld, 1893., 146. sz. — ²⁾ *Lőcsei városi levéltár*, II. oszt., 162. sz. V. csomag, 1. sz., 1894. ált. sz. — ³⁾ Amaz a »régí városháza« a mai Templom-utczában, emez alkalmasint a régi szegények-háza helyén állt. —

⁴⁾ *Stadt Berechnung* 1758/9, Aradi lt. — ⁵⁾ 1769. évi számadások. U.-o.

A megyén kívül még Sajtény, Nagylak, Csanád, Szarvas és Gyula voltak az állomások a Maros és Körös mellett, összesen 1965 tiszttel és közlegényvel, úgy, hogy a védelem főképp a Maros aradi vonalát tartotta szemelőtt. Ehhez járult a határőrséghez adott német törzs is¹⁾.

A haditanács ezt a javaslatot Kolonics bíbornok elnöklete alatt külön bizottsághoz utasította, mely 1703. tavaszán készült el jelentésével. A Lamberg-féle javaslat tehát győzött. Talán ez az oka, hogy *Herdegen* bizonyos tekintetben visszavonult. Az udvari kamara különben terjedtebb hivatalt adott neki az eddiginél, a mennyiben 1703-ban a szegedi tiszt-tartóságot is az aradihoz csatolta s az egyesített praefectura élére őt nevezte ki²⁾). Mint ilyen, élén állt Arad városának is és irányt adott fejlődésének. *Herdegen*t a tőle fennmaradt tervezet³⁾ művelt és eszes embernek tanúsítja s még bizonyos szabadelvűséget sem lehet tőle elvitatni; azt pedig ő-maga mondta, hogy a népet s annak nyelvét jól ismeri. Azt, hogy alkotmányos, magyar érzelmek vezessék, kívánni sem lehetett az absolutismushoz szokott némettől. Az volt a vágya, hogy gyorsan várost teremtsen Aradból s e végből szívesen befogadott minden kereskedőt és iparost, a ki a nyert szabadalmak hírére polgárul jelentkezett, nem törődve azzal, hogy némelyik 2—3-féle üzletbe vagy mesterségbe is bekapott⁴⁾. A Német-városban az ő támogatásával fogott *Höflich* Kamill minorita szerzetes a katolikusok vallásos életének szervezéséhez s alapot gyűjtött, melyből templomot és a mellé kolostort építhessen⁵⁾. Ugyanekkor vetették meg a g.-kel. szerb templom alapját is. Amaz a Német-, emez a Ráczvárosnak lett középpontja. A nagyon csekély számú magyarság inkább amabban élt. Ez az elem már csak a vármegye helyreállításától várhatta gyarapodását, a miben volt oka remélni, mert 1703-ban a határőrvidék *végleges* szervezésénél kimondta a kormány, hogy *a határőrvidék nem külön teste az országnak*, a tőle érintett vármegyéket tehát az ország többi vármegyéjéhez hasonlóan kell berendezni. A Kollonics elnöklete alatt álló bizottság azonban, hogy a tisztviselők fizetésére kötelezett adózó nép terhein könnyítsen, azt javasolta, hogy a gyöngébb vármegyéket egyesítsék; így pl. Aradot Békéssel. A hol a kamara a legnagyobb földesúr, oda ne nevezzen ki főispánt a király, hanem csak alispánt. Aradban neve szerént volt ugyan főispán, a hatóság azonban tényleg szünetelt, vagy inkább maga a kamara gyakorolta azt. A magyarságra nézve fontos volt a bizottságnak az az intézkedése, hogy a török háborúk alatt Biharba s

¹⁾ Az aradi törzskar évi fizetése a bizottság szerint: Schlick tábornoké 5000, Löffelholzé 4600, az aradi vár őrnagyáé 1000, egy hadsegédé 400, egy császári török tolmács 600, egy rácz-magyar és német-latin tolmács 200, egy sebész 400, egy porkoláb a szolgával együtt 448 frt. A szegedi törzskarral együtt a fizetés 20,648 frtra rugott. (*Hazánk*, II. 254—259.) — ²⁾ *Hofkammer*, 1703. Registratur. — ³⁾ *Hazánk*, 248—52. — ⁴⁾ V. ö. *Fábián*, I. 132. *Lakatos* (ki ez időtől fogva sűrűn használta az aradi minorita-ház diariumait), I. 47. — ⁵⁾ *Lakatos*, II. 41—2.

máshová menekült (arad-zarándi) lakosokat a visszaköltözésben nem szabad akadályozni; Arad fejlődésére nézve pedig nagyjelentőségű, hogy a buda-erdélyi országútat csakugyan Szeged és Arad érintésével jelölte ki a kormány.

Igazsága volt a magyar kancelláriának, mikor kifakadt az ellen, hogy szégyen *ráczkokra*, ezekre a »megbízhatatlan és gyanús« népségre bízni a *magyar* határok védelmét, mintha gyáva és ügyetlen volna a magyar. A magyarnak, rácznak elválasztása csak az egymás iránt való bizalmatlanságot növeli s nagyon szerencsétlen gondolat annak a kimondása, hogy a rácok a vármegyében élnek ugyan, de még sem függenek a vármegyétől. Hiában jósolta meg, hogy mindez sok zavarra vezet; I. Lipót jóváhagyta a Lamberg-Kollonics-féle javaslatot¹⁾; Aradban s az egész határőrvidékben tehát olyan »Hinterland«-ot teremtett, mely anyagi javak fejében csak Bécs intését várta, hogy a forrongó magyarságra hátban, oroszva támadjon; úgy szólván négy évtizedre kiszakította Aradot és Zarándot az alkotmányosság áldásaiból és a magyarság s a magyar állam-eszme ellen már ebben az 1703. esztendőben bravo-szolgálatra kényszerítette az ősi Aradvármegye területére becsődített idegeneket.

¹⁾ *Iványi*, id. h. II. 350—4.